

LASSGÅRDS PÅ DEGERKÖLS FÄBODVALL, ETAPP 2

Antikvarisk medverkan vid renovering av eldstad och murstock i vallstugan

Håvra 7:9
Färila socken
Ljusdals kommun
Gävleborgs län
2022

Daniel Olsson

Slutrapport
Avser byggnadsvårdsbidrag och tillstånd enligt KML
Länsstyrelsens dnr: 9412-2021 och 2170-2022
Beställare: Leif Karlsson

Lassgårds på Degerköls fäbodvall, etapp 2

Antikvarisk medverkan vid renovering av eldstad och murstock i vallstugan

Håvra 7:9
Färila socken
Ljusdals kommun
Gävleborgs län
2022

Rapport 2024:17
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2024

Omslagsbild: Den återuppförda eldstaden i Lassgårds vallstuga på Degerköls fäbodvall, Färila socken, Ljusdals kommun, vid slutbesiktningen efter renoveringen. Foto från söder: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: © Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281-3181

Print: Trycktrean

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning.....	4
Antikvariskt slutomdöme.....	4
Karta.....	5
Lagskydd och kulturhistorisk status.....	6
Historik och beskrivning.....	6
Orsaker till åtgärder.....	8
Eldstaden.....	8
Skorstenen.....	9
Ärendets fortsättning.....	10
Utförda åtgärder	10
Eldstaden.....	11
Skorstenen.....	15
Avvikelser från beslut	16
Återstående väsentliga skador.....	17
Antikvariska ställningstaganden	17
Övriga antikvariska iakttagelser.....	18
Övrigt.....	19
Källor.....	20
Arkiv	20
Tryckta källor.....	20
Informanter.....	20

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	9412-2021 och 2170-2022
Länsstyrelsens beslutdatum:	2022-03-25 (samma datum)
Länsmuseet diarienummer:	2021-3/311
Projektid:	Maj–juli 2022
Besiktningar:	2022-05-17, antikvarisk medverkan 2022-06-02, antikvarisk medverkan 2022-07-04, slutbesiktning
Antikvarisk medverkan:	Länsmuseet Gävleborg, byggnads- antikvarie Daniel Olsson
Entreprenör:	Öhmans Bygg AB
Kontaktpersoner:	Erik Andersson och Sven Persson
Fastighetsägare och kontaktperson:	Leif Karlsson, Ljusdal
Materialleverantör: Bruk och kalk:	Byggnadshyttan på Gotland, Visby
Dokumentationsmaterialet förvaras i läns museets arkiv.	

Sammanfattning

Degerköls fäbodvall i Färila socken, Ljusdals kommun, är en av länets bäst bevarade fäbodmiljöer och hela vallen är skyddad som byggnadsminne. Under perioden maj till juli 2022 har Lassgårds vallstugas öppna spis och skorsten renoverats. Den öppna spisen, som är uppförd av natursten, hade innan renoveringen börjat luta och hade sprickor vid eldhärden. Den öppna spisens överdel var inklädd med masonit och gravsyllen av trä var delvis rötskadad. Skorstenen saknade en riktig plåttäckning, vilket fick till följd att vatten kunde rinna in i byggnaden. För att åtgärda allt detta anlät fastighetsägaren Öhmans Bygg AB i Ljusdal som tog fram ett åtgärdsförslag. Fastighetsägaren sökte och tilldelades därefter byggnadsvårdsbidrag från länsstyrelsen för att genomföra renoveringen.

Arbetet har utförts av murare Erik Andersson, Öhmans Bygg AB, Ljusdal. Erik Andersson plockade först ned skorstenen och den öppna spisen till eldhärdens nivå. Spisen återuppfördes därefter med återanvändande av stenmaterialet med ett lerbruk. De delar som är vitputsade har utförts med ett kalkbruk. Till härden har 7-8 naturstenar använts vilka plockades lokalt. Skorstenen ovan tak är fogad med ett hydrauliskt kalkbruk. Gravsyllen renoverades av snickare Sven Persson från Öhmans Bygg AB med återanvändande av de delar som var hela. Skorstenen försågs med nya nedre och övre plåtbeslag av traditionell utformning av en plåtslagare från Thures Plåt AB, Ljusdal. Länsmuseet Gävleborg har deltagit i arbetet genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson som under arbetets gång utfört tre besök på plats. Arbetet godkändes helt utan synpunkter vid slutbesiktningen.

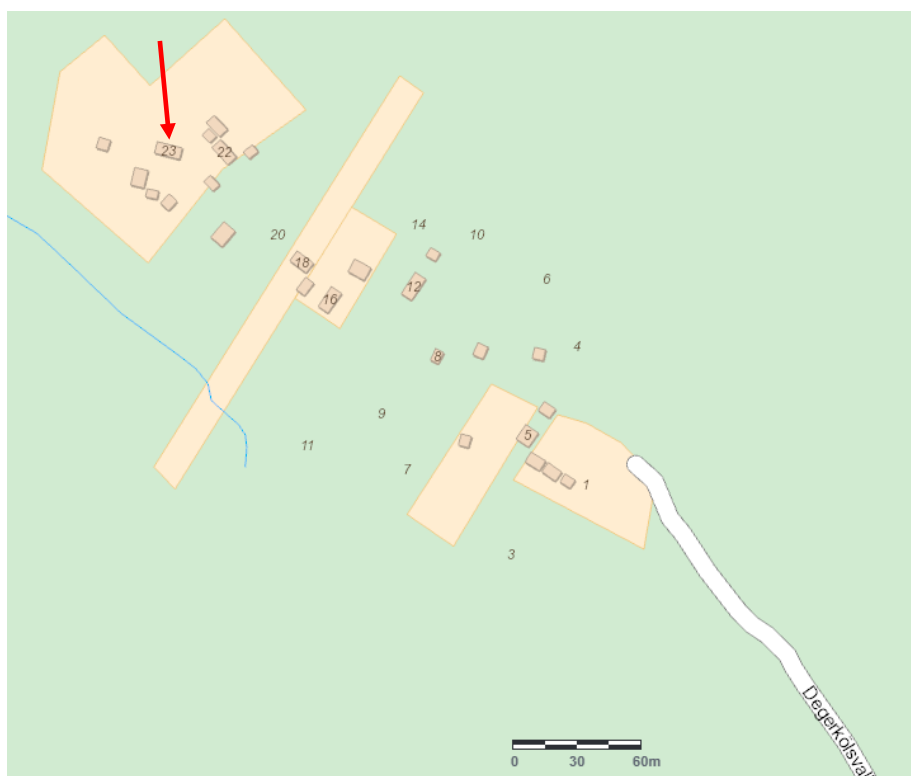
Antikvariskt slutomdöme

Återuppförandet av den öppna spisen och skorstenen kom i detta fall att bli ett mycket komplicerat arbete då merparten av stenarna var runda till formen, vilket väsentligt försvårade murningsarbetet. Murare Erik Andersson har utfört arbetet på ett traditionellt sätt med stor hantverkskunskap och har lyckats mycket väl med det svåra återuppförandet. Även plåtarbete och gravsyll passar väl in. Länsmuseet kunde godkänna hela renoveringen helt utan anmärkningar vid slutbesiktningen 2022-07-04. Länsmuseet upprättade 2022-07-07 ett antikvariskt slutintyg och tillstyrkte i detta utbetalning av det beviljade bidraget.

Karta

Figur 1. Utdrag ur Cx-kartan över delar av Färila socken och del av Ljusnan i kartans övre högra del. Degerköls fäbodvall är på kartan markerad med en pil.

Figur 2. Utdrag ur Cx-kartan över Degerköls fäbodvall med Lassgårds vallstuga markerad med en pil på kartan.

Lagskydd och kulturhistorisk status

Degerköls fäbodvall är skyddad som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagens tredje kapitel. Vallen är även av riksintresse för Kulturmiljövården, område K321.

Figur 3. Degerkölsvallens östra del från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-15.

Historik och beskrivning

Degerköls fäbodvall, som ligger cirka fyra mil nordväst om Färila tätort i Ljusdals kommun, är en av Gävleborgs läns största samt även bäst bevarade fäbodvallar. Vallen är både av riksintresse för Kulturmiljövården (område K321) och byggnadsminnesförklarad. Fäbodvallen är långsträckt till formen och ligger på en höjd med vidsträckt utblickar åt alla väderstreck. På vallen finns sju vallstugor och drygt 20 tillhörande ekonomibyggnader, varav flertalet är uppförda på 1700- och 1800-talet. De flesta byggnaderna är timrade och många har fortfarande spåntak. Då bilar inte kan köras ända fram till vallen har den behållit mycket av sin ursprungliga karaktär och bebyggelsen är som helhet välbevarad.

Figur 4. Lassgårds byggnader från sydöst med från vänster i bild: ladan, störset (kokhuset, delvis skymt), fäxet (ladugården), färbuset och vallstugan. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-15.

Genom en stor renoveringsinsats i början av 1990-talet och återuppförande av hägnader kring vallen är denna ålderdomliga karaktär än mer påtaglig. Degerköls-vallen brukades traditionellt med kor och får fram till 1948, samt dessutom sommaren 1952, dock har djurhållning för bete samt slätter även förekommit i senare tid på vallen.

På den nordvästra delen av vallen ligger Lassgårds, vilken tidigare har hört samman med hemgården med samma namn i Håvra by. Till Lassgårds hör vallstuga, fäx (ladugård), fårhus, kokshus (störs) och en lada. Alla byggnader förutom kokhuset är timrade och flertalet har spåntak.

Figur 5. Lassgårds vallstuga från söder. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-15.

Vallstugan är en rektangulär timrad byggnad med ingång på den sydöstra fasaden. Byggnaden har en genomgående farstu med väggar klädda med tidningar och tapeter och här finns en väggfast säng. Nordväst om farstun finns en bod med obehandlade ytskikt, hyllor och krokar. Sydöst om farstun återfinns en stor stuga med murad öppen spis. Den öppna spisen är försedd med en så kallad gravsyll av trä, vars yttermått uppgår till 1,8 × 2,0 meter och är målad i gråröd kulör. Murstocken vilar på kraftiga fyrkantsstockar vilka bärs upp av en böjd hörnstolpe. Den öppna spisen är utrustad med en grytvinda, det vill säga en svängbar grytarm av trä. Eldstaden har varit vitkalkad. Eldhärden har kompletterats med cement. Översta delen av den öppna spisen, närmast innertaket, var sedan 1957 täckt med obehandlad masonit. Takhöjden i stugan, och därmed den öppna spisens höjd, uppgår till 1,9 meter.

Väggarna är också klädda med obehandlad masonit och trägolvet samt innertaket är omålade. I rummet finns en väggfast säng, väggfasta hyllor, bord, äldre trästolar och väggfasta bänkar. Under vallstugans nordvästra del finns en jordkällare som nås via en källardörr mot nordväst. Byggnaden har sadeltak av pannplåt. Skorstenen är murad av natursten med en plåttäckning överst.

Timmerarbeten i vallstugan har utförts 2013 av Sven Nilsson från Håvra och 2021 av Gamla Trähus i Färila AB. För ytterligare uppgifter om fåbodvallen och den nu åtgärdade vallstugan hänvisas till Ann Renströms byggnadsminnesutredning från 1995.¹

Figur 6. Vallstugan från nordväst med den öppna spisen till vänster i bild. Foto: Daniel Olsson, 2021-10-27.

Orsaker till åtgärder

Här nedan beskrivs enbart de skador som har åtgärdats i samband med denna renovering. Enligt murare Erik Andersson var den natursten som användes vid uppmurningen av eldstaden och skorstenen inte av någon särskilt god kvalitet. Sannolikt har de använt den natursten som fanns tillgänglig på platsen.

Eldstaden

Innan renoveringen hade hela murstocken och eldstaden börjat att luta mot innerväggen mot nordväst, men den tryckte även mot ytterväggen mot nordöst, bakom murstocken. Dessa problem uppmärksammades redan 2012 när läns museet besiktigade vallstugan, men skadorna ökade därefter i omfattning och det hade under senare år även bildats en bred glipa mellan eldstadens eldhärd och murstocken vilken inte hade funnits tidigare. Skadan riskerade således att påverka hela husets stabilitet om den inte hade åtgärdats. Eldhärden var delvis utförd av cement, vilket kan ha bidragit till att gravsyllen blivit rötskadad på baksidan, se mer om dessa skador nedan. Innan renoveringen hade den öppna spisen inget spjäll, vilket ledde till att en stor mängd mygg kunde komma in i stugan genom murstocken vid eldning.

¹ Renström 1995, s3ff

Allt detta medförde sammantaget att eldstaden inte gick att använda för eldning innan renoveringen.

Figur 7. Den öppna spisen från söder innan renoveringen inleddes. Foto: Daniel Olsson, 2022-05-17.

Skorstenen

Skorstenen saknade ett nedre plåtbeslag mot yttertaket vilket hade lett till läckage, då vatten från taket och skorstenen rann ned och skadade innerväggens sida mot murstocken.

Figur 8. Skorstenen från öster med det övre plåtbeslaget delvis dementerat inför skorstensarbetet. Foto: Daniel Olsson, 2022-05-17.

Ärendets fortsättning

Då sprickorna i eldstaden och det läckande regnvattnet hade ökat i omfattning under senare år tog fastighetsägaren hösten 2021 kontakt med murare Erik Andersson på Öhmans Bygg AB, Ljusdal. Vid genomgång på plats bedömde Erik Andersson att skadorna var så pass omfattande att eldstaden och skorstenen måste plockas ned och muras upp på nytt då det inte fanns något sätt att stabilisera den befintliga konstruktionen. Läns museet delade denna bedömning vid en besiktning på plats 2021-10-27.

Erik Andersson tog därefter fram ett åtgärdsförslag som utgick från återanvändande av alla hela stenar som bedömdes möjliga att återanvända. Då eldstaden med tillhörande skorsten sannolikt var en av de äldre bevarade på Degerkölsvallen och det är relativt ovanligt med eldstäder och skorstenar murade helt av natursten ansågs det viktigt att den skulle återuppföras med samma materialtyp som tidigare. Fastighetsägaren ansökte och tilldelades därefter byggnadsvårdsbidrag samt tillstånd till åtgärderna från länsstyrelsen för återuppförandet av den skadade eldstaden och skorstenen.

Figur 9. Murare Erik Andersson visar var det finns sprickor i eldstaden. Foto från sydöst: Daniel Olsson, 2022-05-17.

Utförda åtgärder

Renoveringsarbetet har utförts av murare Erik Andersson, Öhmans Bygg AB. För lagning av gravsyllen har Sven Persson, Öhmans Bygg AB ansvarat och plåtarbetet kring skorstenen har Thures Plåt AB, Ljusdal, utfört. Läns museet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson som har utfört tre besiktningar på plats under arbetets gång.

Innan arbetet påbörjades plockade fastighetsägaren undan alla lösa föremål i stugan. Erik Andersson inledde arbetet med att mäta upp skorstenen och den öppna spisen så att de skulle kunna uppföras med samma mått och utformning som innan renoveringen. Masoniten kring den öppna spisens överdel plockades bort. En byggnadsställning sattes upp vid vallstugans nordöstra fasad vilken sträckte sig in över byggnadens nordöstra takfall för att skorstenen skulle kunna plockas ned, men ställningen har även använts för att lyfta stenblocken vid nedplockningen och återuppförandet.

Figur 10. Fastighetsägaren Leif Karlsson och muraren Erik Andersson i samband med en besiktning under renoveringen. Skorstenen har här plockats ned och återuppförts. Gravsyllen och härden har ännu inte satts tillbaka. Foto från väster: Daniel Olsson, 2022-06-02.

Eldstaden

Efter rivning av skorstenen plockades även eldstaden ned till strax under eldhärdens nivå, då eldstadens nedre del och grundläggningen inte hade påverkats av de uppkomna skadorna. Allt synligt cementbruk har tagits bort, men visa gjutna partier under eldhärdens nivå har lämnats kvar då det hade blivit ett alltför omfattande arbete att hugga bort allt detta. Det visade sig att både eldstaden och skorstenen till stor del var murad av närmast runda stenar, vilket väsentligt försvårade murningsarbetet för Erik Andersson. Till eldhärden valde Erik Andersson ut 7–8 lämpliga flata stenar i vallstugans närhet.

Eldstaden återuppfördes med lerbruk med samma dimensioner och utformning som tidigare. Lerbruket som blandades på plats bestod av tre delar mursand, en del lera och en halv del kalk. Grytvindan och den lutande stolpen med tillhörande fyrkantsstockar har återmonterats i den öppna spisen på sina ursprungliga platser. Den öppna spisen har sedan putsats vit med ett kalkbruk av följande proportioner: 2,5 delar sand och en del kalk.

Figur 11. Eldstaden från söder under renoveringen. Foto: Daniel Olsson, 2022-06-02.

Ett fyrkantigt metallspjäll har monterats in i rökgången vid återuppförandet av skorstenen, men detta är så högt placerat att det inte har påverkat själva utseendet på den öppna spisen.

Figur 12. Eldstaden från sydöst under renoveringen. Foto: Daniel Olsson, 2022-06-02.

Figur 13. Murstocken sedd nedifrån innan arbetet inleddes. Foto: Daniel Olsson, 2022-05-17.

Figur 14. Murstocken sedd nedifrån efter återuppförandet samt försedd med ett fyrkantigt metallspjäll. Foto: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Figur 15. Detalj av den rötskadade baksidan på en bräda som ingått i gravsyllen. Foto: Daniel Olsson, 2022-06-22.

Snickare Sven Persson vid Öhmans Bygg AB har renoverat gravsyllen. Stora delar var rötskadade på baksidan och fick bytas ut, men alla nya delar har samma utformning som de tidigare hade och de befintliga vinkelbeslagen av järn har återanvänts. Vilka delar som bytts ut framgår av fotografierna tagna vid slutbesiktningen.

Figur 16. Detalj av gravsyllen efter renoveringen. Foto från öster: Daniel Olsson, 2022-07-04.

För att fastställa den befintliga rödgrå kulören på gravsyllen lämnades ett färgprov in till konservator Per Mattsson, Gävle. Han hittade två färglager på gravsyllen:

NCS S 4050-Y20R gulbrun

NCS S 6010-Y70R gråbrun (nuvarande)

Fastighetsägaren kommer själv att måla de utbytta delarna i den kulör som Per Mattsson har fastställt för det yttersta färgskiktet, nämligen NCS S 6010-Y70R, men detta är (våren 2024) ännu inte utfört.

Figur 17. Den öppna spisen från söder vid slutbesiktningen. Foto: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Skorstenen

Vallstugans skorsten plockades ned sten för sten och alla hela stenar lades upp på byggnadsställningen. Efter renoveringen av eldstaden har skorstenen återuppförts med samma mått som tidigare med ett lerbruk, av samma blandning som beskrivits ovan under rubrik *Den öppna spisen*, upp till taket och ovanför detta med hydrauliskt kalkbruk för att stå emot nederbörden bättre. Det hydrauliska bruket blandades med följande proportioner: 2,5 delar sand och en del hydrauliskt kalk.

Skorstenen har av Thures Plåt AB försetts med traditionella nedre och övre beslag av galvaniserad plåt.

Figur 18. Vallstugan från öster med byggnadsställning rest kring skorstenen. Foto: Daniel Olsson, 2022-06-22.

Avvikelser från beslut

Renoveringsarbetet har i sin helhet följt länsstyrelsens bidragsbeslut.

Figur 19. Skorstenen innan arbetet inleddes. Foto från nordöst, Erik Andersson, 2022-05-18.

Figur 20. Den återuppförda skorstenen med nytt övre och nedre beslag. Foto: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Återstående väsentliga skador

Eldstaden och murstocken i vallstugan har inga kända återstående skador efter denna renovering. Fastighetsägaren har för avsikt att själv måla de utbytta delarna i gravsyllen med den kulör som framtofs av konservator Per Mattsson, Gävle.

Antikvariska ställningstaganden

Sannolikt har eldningsytan tidigare höjts vid något tillfälle, vilket framgick av att gravsyllen var försedd med en förhöjd del överst. Vid den inledande besiktningen diskuterades om det fanns anledning att återgå till den lägre nivån, men då denna förhöjning gjordes för lång tid sedan beslöts att den befintliga nivån på eldhärden skulle behållas även efter återuppförandet.

Innan renoveringen hade den öppna spisen inte något spjäll, men det är dock sannolikt att den tidigare kan ha haft någon form av spjäll. Vid återuppförandet sattes därför ett rektangulärt fällspjäll in för att underlätta eldning i den öppna spisen och det har placerats så högt upp inne i rökgången att det enbart syns rakt under murstocken och läns museet anser därför att detta ej förändrar upplevelsen av den öppna spisen.

Eftersom masoniten som satt på den öppna spisens översta del tillkom på 1950-talet och länsstyrelsen tidigare meddelat att de inte har några invändningar om denna tas bort som ytskikt i stugan återuppfördes spisen utan någon masonit överst.

Det nedre plåtbeslaget mellan skorstenen och yttertaket bedömdes viktig för att undvika framtida läckage och både det och det övre plåtbeslaget har utformats på traditionellt sätt.

Figur 21. Stugan från väster efter avslutad renovering av den öppna spisen. Foto: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Övriga antikvariska iakttagelser

Den öppna spisen och murstocken var enligt Erik Andersson i detta fall murad av den natursten de haft tillgång till på platsen och utan någon direkt sortering av vilka stenar som var lämpliga eller ej att mura med. I vanliga fall undviker murare normalt stenar som är närmast runda då det väsentligt försvårar murningsarbetet. Stenarnas form gjorde återuppförandet komplicerat och Erik Andersson fick således lägga mycket tid och arbete på att kunna återuppföra den öppna spisen och murstocken med det befintliga stenmaterialet.

Figur 22. Detalj av eldbärden efter avslutad renovering. Foto från sydväst: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Som konstaterats ovan är det relativt ovanligt med bevarade öppna spisar och murstockar uppförda helt av natursten i Gävleborgs län. I Los socken med Orsa finnmark, några mil söder om Degerköls fäbodvall, har enligt Erik Andersson emellertid natursten använts i betydligt större omfattning. Detta berodde på att det inte fanns någon lera att tillgå i denna socken. Utan lera gick det således inte att göra tegel på samma sätt som i angränsande socknar samtidigt som inköp och transport av lera var besvärligt. Av denna orsak var det i äldre tid vanligare med öppna spisar och skorstenar i natursten i dessa delar av Gävleborgs län.

Inga inristningar, mynt eller några andra föremål påträffades vid rivningsarbetet av eldstaden eller murstocken.

Övrigt

Fastighetsägaren har planer att på sikt även ta bort den delvis skadade masoniten på väggarna i stugan och antikvarie Anna Sundberg, Länsstyrelsen Gävleborg, har tidigare lämnat ett muntligt besked om att denna inte omfattas av något skydd genom byggnadsminnets skyddsbestämmelser. Stugan är inte tänkt att användas som en fritidsbostad eller liknande utan enbart för att det ska gå att uppleva en mer tidsenlig vallstuga i denna välbevarade miljö.

Figur 23. Vallstugan från öster efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson, 2022-07-04.

Källor

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg. Ärendearkiv. Ljusdals kommun, Färila socken, Håvra 7:9, Degerköls fäbodvall.

Tryckta källor

Renström. Ann. 1995. *Byggnadsminnesutredning om Degerkölsvallen i Färila socken*. Länsstyrelsen Gävleborg. Gävle.

Informanter

Karlsson, Leif. Fastighetsägare. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen våren och sommaren 2022.

Andersson, Erik. Murare. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen våren och sommaren 2022.

Länsmuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

